

הרב גרשום הרפנס

יעודנו - חינוך לערכים

החינוך לערכים הוא התשתית והיסוד בחיים היהודיים. אמצעי - שהוא בבחינת מטרה. מן הראוי לציון שעצם בחירתו של אברהם אבינו לא הייתה אלא בגלל התמסרותו לחינוך. זוהי למעשה המקוריות בדרכו של אברהם אבינו, לעומת צדיקי העולם שקדמוהו, כפי שהעיד עליו הכתוב: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בנו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". (בראשית י"ח, יט). חינוך שאינו מבוסס על ערכים, לא ראוי לשמו כלל, ואינו אלא אילוף. ובמילים אחרות: הקניית מיומנויות ותכסיסים מסוימים, המיועדים לסייע בידי המתלמד, במלחמת הקיום והשגת מנעמי החיים.

כללית אפשר לקבוע, כי חינוך הוא אחד היעודים הבסיסיים של כל חברה, השואב את השראתו מן החברה אותה הוא משרת, והרי הוא איפוא, בבואה נאמנה של דמותה הרוחנית של החברה, ואספקלריא שבה משתקפת צביונה המוסרי.

על אחת כמה וכמה שהדברים אמורים לגבי החינוך היהודי, שהוא הגורם החשוב לעיצוב דמותו הסגולית של עם ישראל. שאיפתו האופיינית של היהודי הייתה לעלות על עצמו, והתכלית של חינוך בניו הייתה, שהדור הצעיר יעלה בהיקף הידיעות ושלמות המידות על הדור הקשיש, בבחינת "יפה כוח הבן מכוח האב".

תכלית החינוך היהודי מכוונת איפוא, לתקן אופיו של האדם. להטיב מידותיו. לשפר תכונות נפשו, על יסוד הקריטריון של הטוב המוסרי, לעדן את נפשו ולפתח בו את הנכונות לקבל על עצמו מרצון את המרות העליונה, המחייבתו לעשות הישר והטוב בעיני אלוקים ואדם, ומחזק בו את השאיפה לעליה בלתי פוסקת במדרגות החכמה, והתקדמות מתמדת בכוון לשלמות מוסרית. מכאן הנכונות הבלתי מוגבלת של היחיד והציבור היהודי לכל מאמץ למען החינוך, בכדי להעמיד לרשותו את כל משאבי החומר הדרושים. וזוהי סיבת הכבוד שהחברה היהודית רכשה למחנך.

מלמדי התינוקות זכו לתואר של "נטורי קרתא" - שומרי העיר, שבלעדיהם נתונה העיר לסכנת חורבן. גדולי מנהיגי ישראל לדורותיהם מצוינים בתור מורי העם (משה רבנו, רבי עקיבא, רש"י ושאר רבותינו). אף בדורות האחרונים נחשבים ראשי הישיבות למנהיגי העם ומורי דרכו.

מידע לעומת דעת

לכאורה, לפי התנאים המשופרים דהאידנא, צריכים היו הישגיו של החינוך להרקיע לדרגות גבוהות בהרבה, ובמקביל לכך - אף כבודו של המחנך ומעמדו בציבור. אולם ההתפתחות למעשה, הייתה בכיוון ההפוך. מה גרם לתמורה גדולה זו ביחסו של הציבור לעבודתו ולמעמדו?
ברור הוא כי התמורה ביחס, היא תוצאה ישירה של התמורה בתוצר של המעש החינוכי, שאנו מוציאים מבית היוצר שלנו.
אם הישגינו בתחום הלימודים הם בדרך כלל מניחים את הדעת, ובמקרים מסוימים אף מרשימים, הרי מצטמצמים, בדרך כלל, הישגים אלה לשטחי מידע וחשיבה גרידא, השייכים לאותו מיקצה של הפעילות הרוחנית, שהוא "עובר לסוחר" בחיי המעשה, של הפעילות הכלכלית והחברתית בעולמנו המודרני. ואילו התחום החינוכי-הערכי מכווץ בקרן זווית, מבלי שיזכה לתשומת הלב הראויה לו, בתור האור הגנוז של המפעל החינוכי, המפיח את הנשמה היתירה באדם, בעם ובעולם, ומקרין מזהרו על מעגלי הזמן.

החינוך בימי ה"חופש הגדול"

לדאבון לבנו, המצב בתחום לימוד מקצועות היהדות והחינוך לערכי היהדות רחוק מאוד מהרצוי במסגרות החינוך הממלכתי הדתי-התורני, ועל אחת כמה וכמה במוסדות חמ"ד הרגילים. כל אותן נורמות שנקבעו בידי רשויות החינוך הרשמיות, שהשיגרה המעשית סיגלה להן מעמד של מצב רצוי, רחוקות מן הדרישה הבסיסית של החינוך היהודי המקורי, אותה ניתן להשיג בחברה היהודית בארץ ישראל ובמדינת היהודים העצמאית.

הלכות החינוך היהודי מעוגנות היטב במורשת היהדות על כל רבדיה. מצוות החינוך, בתור אחת המרכזיות ביותר בתורת היהדות, כלולה בפרשת קבלת עול מלכות שמים וגם בפרשת קבלת עול מצוות, שאנו מצווים לקרוא אותן יום יום בשכבנו ובקומנו. היא עוברת כחוט השני בספרי הנביאים והכתובים. היא שזורה במסכתות המשנה והגמרא¹, ואף מסוכמת כמצוה מחייבת בספרי ההלכה². יהודים הקפידו, בכל מקומות מושבותם ובמשך כל הדורות ובכל הנסיבות, לקיים את מצוות החינוך והקימו מסגרות מתאימות להכשרת הדור הצעיר להמשכת מסורת עמם ושילובה במסכת המציאות השוטפת.

1. למשל: קידושין כט, ע"ב.

2. רמב"ם הלכות ת"ת. טור שו"ע יו"ד רמ"ה.

אין שום ספק שהיו גם פגמים מסויימים באותן מסגרות ישנות, כשם שהליקויים מצויים בכל יצירה אנושית. ברם, מתוך מבט לאחור נוכל לקבוע, כי למעצבי דמותו של החינוך החדש, הייתה להיטות רבה מדי, להפעלת העקרון של "וישן מפני חדש תוציאו".

טלו לדוגמא את "החופש הגדול", לכאורה "עניין צדדי". איש לא יפקפק בכך שזהו אולי ההישג הסוציאלי המרשים ביותר בתחום עבודתו של המורה. אולם שאלו נא, היכן מקורו של חופש ארוך זה? האם לא בביה"ס העממי הגויי, כפי שהתגבש באירופה במשך מאות שנים, כשהמשק החקלאי היה סובל בחודשי הקציר מחוסר ידיים עובדות וביה"ס נעל את שעריו, למען יוכלו הילדים לצאת עם תופסי המגל והמיזרה?

האם קיימת איזו זיקה בין אותה מציאות כלכלית לבין תלמיד ביה"ס בישראל בת זמננו? בכלל לא! אלא מה? מייסדי ביה"ס העברי המודרני החליטו כי מסגרתו של מפעל החינוך העברי החדש יהיה בנוי במתכונת "האסכולה" ולא במתכונת ה"חדר", וזאת מבלי לחדור לעומקם של דברים ולבחון אם אכן קיימת הקבלה בין גורמי שנת הלימודים האירופאית-הנוצרית, לבין לוח השנה היהודי. נסיתי לבדוק במקורות שונים את סדרי הנוהל של החופשות במוסדות החינוך היהודיים במאות השנים האחרונות, וסמוכין לחופשת קיץ כעין זו שלנו, לא מצאתי.

ר' נתן נטע הנובר מתאר בספרו זעיר הכמות ועתיר האיכות - "יון מצולה" את המפעל הנהדר של החינוך היהודי בפולין שלפני גזירות ת"ח-ת"ט. "החופש הגדול" לא יכירנו מקומו במסגרת חינוך נפלאה זו, כשם שהוא לא מצוי במפעל החינוך של יהודי ספרד בתקופה המקבילה. חופשת הקיץ של המורים היא, בדיעבד, הישג סוציאלי עצום, שאינני מערער עליו, אלא, פשוט, הצבעתי עליה כאן בתור דוגמא שיש בה להבליט כיצד היינו והננו מוכנים להעתיק לעצמנו דפוסי שנתגבשו בקרב תרבויות זרות בארצות רחוקות, ולאמצם לנו ולבנינו ללא בדיקה עניינית מספקת.

יצירת מסגרות מודרניות לחינוך הישן שלנו, הייתה דבר חיוני וחשוב כשלעצמו. בכך אין שום ספק. דבר זה נעשה אפילו בישיבות. אבל בעוד שהישיבות השכילו לצקת את היין הישן, המשומר, לתוך קנקנים חדשים, (למשל: פנימיות) הזדרזו פטרוני החינוך המודרני שלנו, להמיר יחד עם הקנקנים גם את מה שבתוכם. יחד עם המסגרות הזרות שסיגלנו לעצמנו, העתקנו מן הגויים גם תכנים מהותיים עד שלגבי חלק גדול של החינוך הישראלי מתבטא עיקר הישראליות בעובדא שאנו מלמדים אותם תכנים זאת בשפת אבותינו, בלשון הקודש (שנהפכה אף היא לחולי חולין, בעוה"ר, אחרי שסיגלנו אותה לשמש כלי קיבול לתרבויות זרות).

בצד התמורה החיובית של שכלול המסגרות החיצוניות, כגון בניינים נאים ומרווחים, מגרשי משחקים, אמצעים הולמים ללימודי מדע, טכנולוגיה, חקלאות והכשרות מגוונות שונות - החדרנו גם תמורה שלילית ביותר, הרי היא הורדת עיקרה של עבודת הקודש שלנו - לימוד התורה וחינוך למצוות, לדרגת "שויון", ולעתים אף למטה מזו במסכת החינוך הרשמי המודרני.

החינוך הממלכתי-דתי נגרר במידה מסוימת, אחרי הקווים הנורמטיביים של החינוך "הרווח" במדינה, אשר הותוו ותורגלו ע"י שני דורות של מחנכים שפעלו במסגרת המוסדות של "המדינה בדרך".

כך חדרה אלינו, בשעתו אותה שיטה של חלוקת המפעל החינוכי המכונה בשם "רפורמה". היא באה אלינו ישר משבדיה.

במקום לחטט בעברנו ובאוצרות הרוח שלנו בכדי להעלות ערכים מקוריים משלנו ושיטות לימוד וחינוך ממקורותינו, וליישם אותם במערכות חינוכו, אנו נכונים לייבא ללא ביקורת של ממש אסימונים שחוקים משל אחרים ולשתול כל אותן נטיות זרות במוסדות החינוך שלנו. גישה זו אינה מצטמצמת בעניינים טכניים בלבד, היא נוגעת במקרים רבים בעניינים של מהות.

ברור שיש הרבה שותפים למכשלה זו, אולם אין ספק בדבר כי לעולם לא יוכלו מחנכים להפקיע מעל עצמם אחריות לכשלונות בתחום החינוך, כי בסופו של דבר אנו העושים במלאכת קודש זו באופן אינטנסיבי ומתוך תכנון ובקרה. אכן, אסור להסיח את הדעת כי מורים שומרי תורה הם גם חלק מעם ישראל, ובתור שכאלה אינם יכולים להפקיע מעל עצמם את האחריות לכלל החינוך בישראל, כולל החינוך הלא-דתי.

לצערנו, מגזר החינוך החילוני אינו בתחום השפעתנו המעשית, אולם, פעולותינו-מחדלנו בנדון אין בהם בכדי להשיב על השאלה שישאלו אותנו ביום הדין: האם עשיתם מה שיכולתם בכדי לתקוף אותה אפיקורסות שהשתלטה על אלפים ורבבות מילדי ישראל במוסדות החינוך של כל אותם כופרים ועמי הארצות? האם נסיתם, לפחות, להציל מה שניתן היה להציל? מקושיות אלה לא נוכל להמלט.

יעד חינוכי - תורת ישראל

מטבע הדברים הוא כי הישגי החינוך לערכים אינם נתונים למדידה, באותו קנה-מידה המותאם להישגים לימודיים מטריאליים. ולא זו בלבד, אלא שהחינוך לערכים הרבה יותר קשה, והוא מצריך זמן ממושך יותר ומאמץ רב יותר. קל יותר ללמוד (או ללמד) דף גמרא, מאשר לקבל עול מלכות שמים, או מצוות

"ואהבת לרעך כמוך". קל יותר לשנן את כל הפרטים ההיסטוריים אודות הקמת המדינה, מאשר להגיע לכלל ויתור מרצון על הנוחות האישית, ולהקריבה במקום שהמדינה צריכה לכך. והרי החינוך לערכים לא ייבחן אלא בכור המעשה, ולא נסיון אחד התנסה אברהם אבינו, אלא עשרה נסיונות, עד שזכה לתואר "ירא אלוקים".

יעודנו כמחנכים מחייב אותנו לחשבון נפש תמידי. ביקורת עצמית כנה וללא הפסק על מעשינו ומחדלינו בכל הנוגע לחינוך לערכים. רק עבודה קשה, בצורה של התבוננות מעמיקה עשויה להביא אותנו להתחדשות רעיונית, שהיא תנאי ליכולתנו למלאות שליחותנו הנשגבה - טיפוח התשתית של חומת האומה, ייחודה ויעודה.

אולי יש מקום להציב מטרה מוגדרת בבחינת "תפסת מועט - תפסת", ליעד חינוכי שהוא כולל הכל: מסירות נפש למען תורת ישראל. התמסרותנו ליעד חינוכי מעין זה עשוי לספק מתח אידיאליסטי לביה"ס אשר יקיף חניכים ומחנכיהם כאחד. מוקד חינוכי זה עשוי לכלול למעשה תכני היהדות כולם הזקוקים בימינו חיזוק כמו עם ישראל וארץ ישראל.